

SÖZLEŞME KAVRAMI AÇISINDAN DAYANIŞMA- HINÇ (RESSENTIMENT) KARŞILAŞTIRMASI

Prof. Dr. Yasemin Işıқтаç*

Sosyal yaşam alanı bir dinamik denge alanıdır: Yani sürekli hareketlilik halinde bir denge arayışı. Aslında çelişik gibi gözükken dinamizm ve denge hali toplumsal diyalektiğin açılımıdır. Bu çelişkinin yarattığı gerilim toplumsal yaşamın itici gücüdür. Denge arayışında objektif ve sübjektif öğelerin etkisini görürüz. Hukuk biçimsel sınırlarla ve etkinliği ile objektif bir alan yaratır. Normatif düzenlemeler, bir yandan bireyin nesnellik alanını zorlayarak biçimlendirirken diğer yandan bir toplum tipolojisi de oluşturmaktadır. Ya da tam tersi, belirli toplum yapıları belirli normatif düzenlemeyi ortaya çıkarmaktadır.

Dinamizmin yarattığı bir gerilim vardır. Timacheff bu gerilime toplumun verdiği tepkiyi, sosyal ve kültürel refleks olarak isimlendirir. Sosyal ve kültürel refleks sosyal dengenin kurulabilmesini sağlar. Ancak bu denge, sadece objektif faktörlerce değil sübjektif faktörlerce de biçimlenir. Sübjektif etki "seçme" eylemi ile gerçekleşir. Seçimin kriterini ise değerlendirmeler oluşturur. Değerlerin ve değerlendirmenin kişilik kurucu işlevinin yanında daima bir tercih alanı yarattığını görürüz. Örneğin iş görmede beceri ve çalışkanlık bir piyasa değerine sahiptir; zekâ ve neşe sempati toplar; sözünde durma ve iyiye yönelme irade gücünü temsil eder. Yani zihinsel tutumların toplumsal ilişkilerin biçiminin belirlenmesinde önemli olanaklar sunacağı açıktır. Düzeni, uyma davranışlarının yoğunlaştığı bir sistem olarak gör-

* İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. Bu çalışma 7 Eylül 2006'da HFSA ve İstanbul Barosu'nun ortaklaşa düzenlediği "Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar III" başlıklı sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

düğümüzde uyma davranışının ortaya çıkışı, bireyin kabul görme arzusu kadar ötekinin de uyması ile ortaya çıkacak güvenin talebidir. Toplumsal yaşamın birey tarafından öngörülen davranış modeli olarak benimsenmesiyle bağlantısı, hukuk kuralları alanında "opinio nesessitatis" olarak isimlendirilen içsel onamaya bağlıdır.

Sosyal yaşamın hem iktisadi hem hukuki açıdan son derece önemli bir girdisi olarak sözleşme ilişkisinin kökeninde yatan iç dinamiklerinin, bu bağlamda araştırılmasının önemli olduğu düşüncesindeyiz. Bir arada yaşamın başarılması için bazı şeylerin benzer şekilde yapılmasının yaratacağı benzeşme kadar, ne tür tepkilerin alınacağını bilerek önceden kendini ayarlamanın da toplumsal anlamda bireyi rahatlatıcı bir alan oluşturacağı açıktır. Bu nedenle örtülü bir sözleşme olarak örf ve âdetlerin de ele alınabileceğinin kabulü gerekir. Çünkü gerek örf ve âdet, gerekse teamül¹ belirli bir şekilde davranma açısından örtülü rızayı içerir. Çalışma sözleşme ile sınırlandırıldığı için hukukun kaynağı olma açısından örf ve âdet hukukunun merkez oluşuna işaret etmekle yetinelim².

Dayanışma ve hınç olarak belirlenmiş olan karşıtlık alanlarının taşıdığı anlam sözleşme açısından belirleyicidir. Çünkü dayanışma doğrudan güven ve eşitlik ile ilgiliyken hınç rekabet ve piyasa değeri kavramları açısından merkezi öneme sahiptir. Sözleşme ilişkisi çıkar beklentisi olarak iktisadi rasyonelleşmenin temel argümanıdır. Sözleşme açısından dayanışma-hınç karşıtlığını bu verilerin ışığında ele aldığımızda oldukça problematik olan bu iki kavramın tanımlanması ile işe başlamak daha uygun olacaktır.

Bu çalışmada, dayanışma kavramı bazı açılardan daraltılmıştır. Siyasal anlamda iç ve dış saldırıya karşı koyma, mutluluk ve beklentilerin belirleyici olduğu duygusal dayanışma ve soyun devamı, eğitim ve çocukların yetiştirilmesi anlamındaki sosyal dayanışma halleri dışarıda bırakılmıştır.

Söz konusu dayanışma sözleşme ile bağlantısı açısından iş ve yaşam araçlarının üretilmesi, dağıtılması ve tüketilmesi için değerlendirilebilir olan ekonomik dayanışmadır. Duguit, dayanış-

¹ Teamül ve örf-âdetin farklılığına ilişkin vurgu için bkz. Yasemin Işıқтаç, *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Adet Hukuku*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2004, s. 6 vd.

² Işıқтаç, *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Adet Hukuku*, s. 49.

maya götürücü davranış kurallarının genel bir formülünü Kant'ın *kategorik emparatifi* gibi tanımlar;

“İşbölümüne ya da benzeşmeye dayalı sosyal dayanışmayı azaltan hiçbir davranışta bulunma, bu iki sosyal dayanışmayı korumak ve geliştirmek için sahip olduğun bütün güçle her türlü davranışta bulun”³.

Aynı şekilde dayanışmacı kavrayışın bir diğer ismi olan Durkheim ise toplumsal yaşamın etik temellerini, dayanışma fikri çerçevesinde işbirliği olarak kabul eder. Toplumun yapısal analizinde Durkheim, işbölümünü kullanırken, işbölümünü bireysel iradeden bağımsız mekanik bir süreç olarak sunmaktadır. Toplumsal gerçekliğin dinamikleri ile ortaya çıkan gereksinimler, bireylerin çeşitli görevler üstlenmelerine ve bunun sonucunda uzlaşmalarına ve bu da dayanışmaya yol açar, demektedir.

Max Scheler, Hinç'in Ahlaki Temellendirmesi'nde (Das Ressentiment im Aufbau der Moralen) hinç terimini şöyle tanımlar. “Hinç: Kişinin başka insanlara ve onlardan yansımaya kurumlara, düşüncelere, pratiklere, yapıtlara hatta genel olarak değerlere ve değer yüklenmiş nesnelere karşı duyduğu kızgınlık, garez, intikam isteği ve haset gibi olumsuz duyguların toplamıdır⁴.” Fransızca kökenli Ressentiment terimini niye tercih ettiğini ise benzer anlam için kullanılan Almanca Groll sözcüğünün farklı metaforlarına bağlamıştır. Aynı şekilde Hamischkeit'i (küçümseyici garez) de irdelemiş, ancak Nietzsche'nin yüklediği anlamı seçerek ressentiment terimini kullanmayı tercih etmiştir. Türk edebiyatında özel bir niteleme olarak yer alan *kifayetsiz muhteris* deyimini benzer anlam için kullanılmaktadır. Deyim ayrıştırıldığında kifayetsiz, yetersiz, bir iş için yeterli güç ve ehliyete sahip olmayan anlamındadır; muhteris ise, hırs ile çabalamak, hırslı olmak anlamında ve ihtiras köküne bağlıdır. Doymak bilmeyen, kanaat etmeyen, haris kişi muhteristir. Hinç ise düşmanlık veya kızgınlıktan gelen öç alma duygusudur. Öfke, kin veya gayz ile yakın ilişkidir. Gayz ise öç alma arzusu ile bilmiş öfke, kızgınlık, hiddet ve gazaptır. Yani pek çok metinde özellikle Nietzsche ve Scheler çevirilerinde tercih edildiği için biz hinç teriminde karar kıldık.

³ Bahir Güneş Türközer, *Toplumsal Gerçeklik Olarak Hukuk: Leon Duguit Sistematiği*, Ankara, 1996, s. 150 vd.

⁴ Max Scheler, *Hinç*, Çeviren: Abdullah Yılmaz, İstanbul, Kanat Yayınları, 2004, s. vii.

Ressentiment (hınç) zihnin kendi kendini zehirlemesidir ve genelde insan doğasının normal bir bileşeni olan belli duygu durumları ve etkileşimlerin sistematik olarak bastırılması sonucu ortaya çıkan sürekliliktir. Değer yarılsamaları ve yeni/çarpık değer yargılarına kapılma olarak tezahür eden hınç değersizleştirici bir kin halini alır. Çünkü hınç bir bastırma halidir. Sonuçta nefret, kötü niyet, haset, kara çalma dürtüsü hıncı ortaya çıkarır⁵.

Benzer yönelimler olarak intikam isteği (Rache) nefret (Hass), kötüleme (Schelsucht), garez (Hamischkeit) ve başkalarının talihsizliğinden zevk alma (Schadenfreude) halleri hınç ile benzerlik taşır; ancak hınç bunların tümünü kapsayacak bir genişliği ifade etmek için kullanılmıştır. Örneğin haset, bir başkasının bizim imrendiğimiz şeye sahip olması durumunda yaşadığımız iktidarsızlık hissidir. İmrenme, hırs ve kibir bir güç yaratırken; haset, elde etme isteğini zayıflatır. İmrendiğimiz şeyler elde edilemez olduğunda ve buna bir de kendimizi kıyaslamamız eklendiğinde hınç ortaya çıkar. Başkasının bizatihi doğasına yönelik olan varoluşsal haset, hıncın en güçlü kaynağıdır. Haset durmaksızın fısıldar gibidir; “Her şeyi bağışlayabilirim ama seni sen yapan şeyin sende olanın bende olmamasını aslında sen olmamamı asla bağışlayamam⁶.”

Hasedin bu biçimini kazıdığımızda altından ötekinin bizatihi varoluşuna muhalefet çıkar. Çünkü haset bu haliyle katlanılamayan bir aşağılamadır.

Aslında Scheler’in söylemiyle iki insan arasındaki herhangi bir kıyaslamada “sonradan görme (arrivist)” ve “hınç (ressentiment)” mekanizmaları işlemektedir. Sonradan görmelik halinde arzulanan şeyler bir değer olarak değil, başkaları nezdinde daha saygıdeğer olmayla ilgilidir. Scheler bu tutumun “serbest rekabet” ilişkisiyle olan ilginç paralelliğine de dikkat çekmektedir.

Hınç ve kıskançlık ilişkisine gelince; hınç ahlak alanında ortaya çıkarken, kıskançlık psikolojiktir. Güç eksikliği olarak hınç, sadece kişinin yaşadığı şanssızlığın farkında olmasından ibaret değildir. Hınç, aynı zamanda nefret, nefretin dışa yansması ve derin bir adaletsizlik duygusunu da içerir. Nietzsche tüm bu gerekçelerle “İnsanı hınçtan daha çok tüketen bir şey olmadığı” sonucuna ulaşır. Hınç aynı zamanda “dayanışma” ve “özdeş-

⁵ Scheler, *Hınç*, s. 7.

⁶ Scheler, *Hınç*, s. 14.

leşme yani kendi yerine koyma"nın da tam zıddıdır. Hinç tepkiseldir, bu tepki birçok varsayıma dayalı olarak ortaya çıkar ve bazen de daha geniş bir anlamda toplumsallaşabilir.

Scheler, eşitliğin sadece biçimsel olarak alındığı toplumsal yapılandırmalarda eğitim eşitsizliği ve servet dağılımına ilişkin derin uçurumların bu anlamda toplumsal hinç'i ortaya çıkardığını belirtiyor. Kıyasın yapılamadığı yerde eşitliğin söndüğünü belirten Scheler bunun da hinç'i arttırdığını söylemektedir.

Scheler ünlü kitabı "Hinç'in Ahlaki Temellendirilmesi"nde bu kavramın tarihsel, toplumsal ve sınıfsal koşullarını tartışmıştır.

Özellikle hukuksal eşitlikle, maddi eşitlikteki derin farklılığın, maddi güç ve siyasal güçsüzlük halleri gibi çelişkili durumlarda "hinç"in ortaya çıkışının yoğunlaştığını söylemektedir. Beklenti ve hırsların imkânlarla oranla daha yüksek olmasına yol açan toplumsal ve kültürel yapılanmalar da benzer bir etki yaratmaktadır.

Burada Scheler'in temel sorusunun insanı anlamak açısından davranışının iç ve dış yönlerinin değerlendirilmesi olduğunu görüyoruz. Scheler, davranışın görünen yanının tersine, davranışın içsel değerlendirmesinin daha yanılmaz olduğuna vurgu yapmıştır. Gerçekten insanın anlaşılmasında içsel tutumların belirleyiciliği ancak içsel tutumun nasıl anlaşılabileceği sorunuyla birlikte irdelenmelidir.

Hinç, karşısındaki insanda, kurumda, çalışmada ya da nede bulunan niteliği sadece yadsımakla kalmaz, başlangıçtan itibaren görünmez hale getirerek örter.

Scheler bu tutumun yaygınlaşması ile kapitalizm arasında bir paralellik kurmaktadır. Scheler nitelik farklılıklarını nicelik farklılıklarına indirgeyen her şeyi bir başka şeyin aracına ya da geçici amaca dönüştüren kapitalist üretimin ve kültürün bu değerlendirmedeki rolünü vurgular. Hinç, ona göre bütün boyutlarıyla gerçekleştirmemiş demokrasinin en belirleyici ruhsal ve kültürel gerçeğidir.

İnsanlar arası ilişkisinin (bu arada sözleşmenin de) sadece çıkar ya da sadece olumlu duygular ve sevgi temelinde yapılmasının, iyi-kötü karşıtlığını bir bütün olarak içinde taşıyan insanın saikler alanını aydınlatmada yetersiz kalacağı düşünülebilir. Salt çıkar açısından insanın tüm eylemlerinin açıklanması kendiliğinden bir çatışma yaratır. Şöyle ki eğer kaynaklar sınırlı ve is-

temler sınırsızsa tüm çıkarlar karşılanamayacaktır. Örneğin bu karşıtlığı nimetler ahlakının önemli bir bölümü olan hazcılık açısından egoizmi merkeze alıfta da görürüz. Bu yaklaşımda insanın psikolojik olarak tüm eylemlerinde egoist davrandığı, kendini koruma güdüsüyle hareket ettiği fikri belirleyicidir. İnsanın görünüşte özgecil olan tutumları bile sonuç olarak ertelenmiş bencil dürtüleri olabilir. Egoizmin genelleştirilmesi olan utilitarizmin “en fazla kişinin en yüksek faydası” açılımı da nimetler ahlakının altında ele alınabilir. Faydacı yaklaşımların bir bakıma manifestosu olan “en çok sayıda insanın en büyük mutluluğunu gerçekleştirmek” deyişi sadece bir felsefi değerlendirme olmayıp Malthus, Ricardo, ve A. Smith gibi devrin ünlü ekonomistlerince de kapitalizmin etik görüşü olarak sunulmuştur. Böylece piyasa ekonomisi ile bu manifesto özdeşleşmiştir.

Bir başka önemli soru insanın biricikliğini tartışmaksızın libidonun da etkisiyle yarışma, kazanma, öne geçme gibi kendini onama hevesleri ile diğer insanlarla bir arada bulunma istemi nasıl bir çatışma yaratır? Bu bir sınır sorunudur ve bu sorunun cevabının psikolojiden başlanarak kurulması gerekir.

Psikolojik açıdan bunun içsel enerji alanının beslenmesi kadar bir karakter olarak değerlilik hali ile değerli olanı seçme konusunda ahlaki bir profille örtüşmesi gerekir.

Ahlaka ilişkin teorileri materyal teoriler ve formel ahlak teorileri ayırımına tabi tuttuğumuzda materyal teorilerin ahlaki alanın kendine özgü oluşunu ve bağımsızlığını göz ardı ettikleri, formel ahlak teorilerinin ise ahlaki içeriksiz bıraktıkları genel eleştirisini dikkate almak gerekir.

Scheler yeni bir kategori olarak amaç ahlaki sınıflandırmasını ahlakın tipikliğini ortaya koyan bir yaklaşım olarak sunmuştur. Scheler amaç ahlakını değer-değere aykırılık ölçütlerini iyi-kötü karşıtlığı gibi doğrusal bir düzlemde ortaya koymaktadır. Yani değer kavramı merkezde dururken en değerli olanla en fazla değere aykırı olanı bir skala içinde sıralamaktadır. Böylece değerlere aykırılık da değer alanı içinde ifade edilebilecektir.

Dayanışma ilkesi ahlaki açıdan güven ve birlikte var olmaya dayalıdır. Hınç ise bunun tam tersi bir tutum alıştıdır. Çünkü hınç halinde hem güven reddedilmektedir, hem de ötekine bir tahammülsüzlük hali vardır. Buna rağmen hıncın da toplumsal alanda örtülü ya da açık olarak belirleyici bir tutum olduğu açıktır. Hınçtaki bu belirleyicilik dayanışmadaki belirleyicilikten

farklı olmakla birlikte Scheler'in özel isimlendirmesiyle "toplama ilkesine" dayandırılabilir⁷.

Özgür irade kavramı bir ön kabul olarak alındığında seçim doğrudan ahlaki değerle ilişkilidir. Özgür iradi karardan yola çıkan dayanışma yaklaşımına karşın hınç, kurulu bir ortamda çıkar hesabı üstünden toplam faydayı çıkarıcı bir tutuma dönüşür.

Hıncın psikolojik anlamda haset ve kıskançlık duyguları ile yakın ilişkide oluşu daima bir karşılaştırma istemini beraberinde taşır. Çünkü hınçta kişi kendi değerini öteki ile karşılaştırdığında belirleyebilmektedir.

Hınç, kıskançlık ve haset hallerinin hepsinin rekabetçi olduğu açıktır. Özellikle liberal ekonomik modelde rekabet temel argüman olmakla birlikte sınırsız olmayıp "uygun rekabet" şeklindedir. Sınırlı rekabet de diyebileceğimiz bu etkileşim, seçme-seçilme ilişkisi alanında ve yarış hallerinde mutlak rekabettir. Mutlak rekabette daima biri kazanır diğeri kaybeder. Sınırlı rekabette ise kazan-kazan ilişkisi kurulabilir. Öyle ki liberal modelde kazan-kazan ilişkisinin garanti edilebilmesi için rekabet bozucu koşullar veya gizli anlaşmalar sistem tarafından çok sıkı bir biçimde takip edilmektedir. Rekabetin girişimi destekleyici etkisi sistemin etkin faktörü olarak onay görmesi olanağı sağlar.

İnsan refahı ve hayatının yüceltilmesi için faydanın öncelenmesi neyin faydalı olduğu sorusunu ortadan kaldırmaz. Örneğin genel refah açısından endüstriyel toplumda tercih edilir nitelikte olan verimlilik, dürüstlükten daha yararlı olabilir. Aynı şekilde ahlaki değerlerin çıkar bağlantısı açısından "kendinin edindiği"ne indirgenmesi kaçınılmaz olarak bir kişinin ahlaki değerinin "kendi başına" yaptığı şeylerle sınırlı olması sonucuna götürür. Oysa bir arada varolmanın iki temel koşulu vardır;

- Dayanışma
- İnsanların eşitliği varsayımı.

Gerek dayanışmanın gerekse eşitliğin değerlendirilmesinde başlangıçta yapılacak hatalı bir kurgu, dayanışmayı dayanışma olmaktan, eşitliği de eşitlik olmaktan çıkaracaktır. Burada sadece terminolojik bir değerlendirme yapmakla da yetinilemez; ahlaki bir deneyim olma açısından hem dayanışma hem de eşitliğin insanlar arası ilişkinin nitelendirilmesindeki işlevine bak-

⁷ Scheler, *Hınç*, s. 117.

mak gerekir. Yani bir ilke ya da teori olarak kalmayıp yapılan ve yaşanan bir şey olarak eylem, değerlendirme alanına girmelidir. Bunun da ulaştığı nokta erdem etiğidir.

İyi-kötü karşıtlığı dinsel alanda günah-sevap bağlamı ile örtülüdür. Buradaki temellendirme ortak ebeveyn (Âdem-Havva) ya da peygamberle bütünleşme olarak doğrudan dayanışma çerçevesinde görülüyor. Bu kurgu gerçekten de sağlam bir ortaklaşalık duygusu yaratır. Çünkü hem eşitlikle hem de dayanışmacı paylaşımınla çelişmez.

Modern laik temelli ahlaki açılımların bu temeli sarsmış olması bir güvensizlik yaratmış olabilir mi? Daha farklı bir şekilde söyleyecek olursak bir yandan modernin atomize bireyi dayanışma dışı bir alana itilirken, güven kurucu benzeşme zemininin de dışında mı kalmaktadır?

Nietzsche on dokuzuncu yüzyılda, ortaçağdan kopuşun da etkisiyle, giderek güç kazanan faydacı yaklaşımları eleştirmektedir. Aydınlanma rasyonalizminin nihilist sonucu saydığı bu noktayı kendini beğenmiş ve ürkek girişimler olarak irdeleyip dayanışmacı burjuva ahlakını da reddeder. Nietzsche aynı gerekçelerle hem dayanışmacı yaklaşımı hem de faydacılığı ilkesizlikle suçlar. Bu ilkesizlik sadece bireysel olanın vurgulanması ve "ânın" değerlendirilmesinden doğmaktadır. Tarihsel kavrayışın reddi ve bireyciliğe abartılı vurgunun nasıl olup da hümanist bir sağlam zemini sağlayacağı sorusunu gündeme getirerek hümanizmin zayıflığını da belirtir⁸.

Sözleşme ilişkilerinde ya da daha geniş anlamda ekonomik ilişkilere uygulanmasında da modernin karşılığı, ortaklaşalık duygusunun reddidir. Çünkü mübadelelerde belirleyici olan içsel tutum, "aldatılmalara karşı uyanıklık" duygusuna dönüşmüştür. Scheler bu güvensizliği hınca çok yakın bir duygu olarak betimlemiştir.

Scheler, modernizmin eşitlik öğretisini açık bir hınç özü olarak görür. Çünkü insanlar arası güç ilişkilerinde üstün durumda olanın eşitliği talep etmesi beklenmez. Scheler eşitlik talebinde olanların kaybetme korkusu olanlar olduğunu söyler. Bu durum için getirdiği tanım "en az değerli nitelikler bakımından eşitlik" talebidir. Scheler, aydınlanmacı düşünce nesnel genel geçerliliği soyutlayıp bir üst ideale çevirerek "iyi-kötü" çatışma-

⁸ Friedrich Nietzsche, *Aforizmalar*, Çeviren: Sedat Umran, İstanbul, Birey Yayınları, 2000, s. 200 vd.

sını insanın dışına itmiştir, demektedir⁹. Hinç içinde nesnellik alanının çarpıtılması ile evrenselliği genel geçerliliğe çevirmiştir. Bu noktada ortaya çıkan modern yanılısama farklılıkların bir değer ifadesi olmadığıdır. Özellikle de tüm değerler nihai bir maddi değere yani çıkara indirgendiğinde ahlaki olan tepe taklak edilmektedir.

Yaşamsal değer faydayı önceler mi? Fayda türetilmiş bir değerdir. Buna rağmen fayda için çalışmanın hazzı yaşamaktan bile daha iyi olduğu modern ahlakın bir kuralı haline gelmiştir. Scheler bu ironiyi modernin çilecilik anlayışı sayar¹⁰. Hazzın faydaya tâbi hale getirilmesine kadar oluşan kaymalar nedeniyle hasetle birlikte ortaya hinç çıkmaktadır. Böylelikle haz alınması, gerçekte bir haz aracı olmanın dışında hiçbir değeri olmayan çıkara kıyasla “kötü” haline gelir.

Ortaya çıkan karmaşık haz elde etme girişimleri farklı bir psikoloji de yaratır. En fazla çıkarı elde etme çabasında önde gidenler, haz kullanım kapasitesini en fazla kaybedenler olur. Scheler buradan hiç kimse için fayda ya da hazza ulaşamayan bir ortam çıktığı sonucuna varmaktadır. Ortaya çıkan bu sonucun modern acayip kıldığını “haz verici ve faydalı şeylerin azami miktarıyla asgari zevk alma idealine ulaşmak” gibi bir noktaya çakılıp kaldığını da belirtmektedir.

Pratik yansımalar olarak değerler hiyerarşisinin tersine çevrilmesi, kurnazlık, hesapçılık, her ne şart altında olursa olsun verimliliğin artırılması değerlerini yükseltirken cesaret, kahramanlık, fedakârlık, maddi şeylere kayıtsızlık, sadakat ve tevazu geri çekilmiştir.

Buna bağlı olarak özellikle “adalet” ve “dürüstlük” değerlerinde köklü bir kayma olmuştur. Geleneksel adalet anlayışı “suum cuique” (herkese kendisine ait olanı verme) ilkesi çerçevesinde tanımlanırken bunun pratiğe yansımaları eşit şartlarda eşit işleme tabi değildir. Adalet kavramını biraz daha genişlettiğimizde adalet değerinin değerler sınıflandırmasına da dürüstlük, iyilikseverlik, barışseverlik değerleriyle birlikte çevreye ilişkin değerler arasında yer aldığını görürüz. Çevreye ilişkin değerler ise öteki ile olan ilişkide nasıl davranmamız gerektiğini gösterirler. Burada çevre en geniş anlamda ele alınmakla birlikte konumuz açısından insanlar arası ilişkidir. Doğruluk, insanın bizzat

⁹ Scheler, *Hinç*, s. 100 v.d.

¹⁰ Scheler, *Hinç*, s. 105 v.d.

kendisine karşı doğru davranması iken, dürüstlük bir dış doğruluk olarak nitelendirilir. Çünkü dürüstlük diğer insanlarla olan ilişkilerle ilgili bir davranıştır.

Bu nedenle de dürüstlük, toplumsal yaşam için son derece önemlidir. Dürüstlük aynı zamanda hıncın tam zıddıdır. Çünkü hınç, doğruluk değerini içermediği gibi dürüst bir tutum da değildir. Bunun değer olarak adalete yansması ise adaletin bir form değer olarak insanların bir arada yaşamasını olanaklı kılışı ile açık bir çelişki yaratır. Adaletin form değer oluşu yanında bir saygı ölçütü, ötekini kendi gibi algılama boyutu da vardır. Adaleti bir eşitlik düşüncesi olarak tanımladığımız gibi başkalarının haklarına saygı ve herkese kendine düşeni verme konusunda sarsılmaz bir irade olarak da genişletebiliriz¹¹. Çünkü adalet, her şeyin kendisinin olmasını isteyen bireyin kaba egoizmini de törpüler.

Ahlaki değer olarak adalette esas olan, bireyin, başkalarının haklarına yönelik saygılı zihniyeti ve iradi tutumudur.

Scheler adalet değeri ile ilişkili şöyle bir psikolojik profil sunmaktadır;

- Nefsine hâkim olma; metanet, temkin, itidal ve hepsinin sonucu olarak alçakgönüllülük,

- Sadakat; sevgi ve güvenin devamlılığı. Sadakat "sözler ya da sözleşme" olarak ortaya çıktığında sadakatsizlik hakarete dönüşür. Özgür iradeler alanında sözün dışında sonucu ne garanti edebilir ki? Sözü kişi önce kendisine vermelidir.

- Doğruluk; her şeyden önce kendini onaylama cesaretidir. Kişiyi tutarlı kılar. Böylece psikolojik profil kişinin kendisi ile ilgili değerler alanında doğruluk, kendine sadakat, açık kalplilik, ölçülülük ve saflık değeri ile bütünleşebiliyorsa hınç dışarıda kalacaktır.

Oysa değerler alanının çıkar esaslı kurgulanmasında büyük bir çelişki ortaya çıkar.

Nefse hâkim olma; işi başarıyla yürütme olanağı, sadakat; anlaşmaya bel bağlama ve beklenti, dürüstlük ise; kişinin kamuoyu önünde söylenmeyecek şeyler için kendini tutmasına dönüşmüştür. Scheler bu değişimi demokrasi kavramına karşın demokratizm olarak adlandırır. Demokratizmi ise çok sayıda bi-

¹¹ Vecdi Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1992, s. 114.; Ayrıca Nicolai Hartmann, *Ethic*, 4. Auflage, Berlin, 1962, s. 114 vd.

reyin sürdürülebilir faaliyet içinde bulunması amacı olarak tanımlamıştır¹².

Demokratizm klasik dayanışma yaklaşımını dışlar. Çünkü bir dayanışmadan bahsedebilmek için içkin asli bir niteliğin kabulü gerekir. Bu da barış içinde birarada yaşama arzusudur. Güven ve birlikte var olma değerinin biçimlendirdiği dayanışma bireysel tercihler alanının üstünde ve ötesinde olmalıdır.

Scheler bu ayrımını Tönnies'in *topluluk-toplum* ayrımıyla ilişkilendirdiğinde toplumun sözleşme temelli uzlaşmaya dayalı bir birlik oluşu bir zayıflık olarak sunulur. Çünkü ortak sorumluluk alanları belirsizdir. 17. yüzyılın mekanik evren anlayışının modern yaşama yansıması olan fonksiyon açısından tanımlanabilir makine tasvirleri, yaşamın amacının kaybolmasına sadece işleyişe takılıp kalmaya yol açmıştır. Sonuç olarak araç olanın gelişimine karşın amacın unutulduğu Scheler'in haklı bir tespiti olarak gözükmektedir.

Adalet arayışında olgusal olarak neyin haklı olduğunda bir yanılma olsa bile içsel olarak adil olanın aranması da ahlaki bir değer tamlığıdır. Her türlü yabancılaştırmanın hıncı doğurduğunu kabul ettiğimizde ve özgürlüğü de ahlakın önkoşulu saydığımızda kararın –sözleşmede söz vermenin– ortaya çıkışı asıl değerlendirici öğedir.

Kant'ın bireyin özgürlüğünü kategorize ederken kullandığı kategorik emparatif, biraz yukarıda sözünü ettiğimiz Nietzsche'nin düşünce evresinde "herkesin kendi ahlakını kendi koşulsuz isteminde icat etmesi"ne dönüşmüştür. Bu dönüşüm dayanışmayı bütünüyle dışlar. Dayanışmanın dışlanması gibi batı nihilizminin "insan iyiye gidiyor" kabulünde bütünüyle bir yanılısama olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nietzsche'nin karşı öneri olarak sunduğu "jenolojik" yaklaşım ise inançlara metafizik temeller sağlamak gibi naif çabalar yerine, inançların gerçek kökenlerini ve var oluş nedenlerini araştırmanın gereğine işaret eder. Böylece "iyi ve kötünün ötesine" geçilir¹³. İçi boş olanın yerine etkin değerlerin keşfini öneren Nietzsche'nin açıkça elitist, anti-demokrat ve anti-liberal olduğu tartışmasızdır. Buna itiraz edecek değiliz. Nietzsche'nin asıl öneminin ahlaki açıdan nesnel-lik iddiasında bulunan görüşlerin aslında öznel istek ve iradele-

¹² Scheler, *Hınc*, s. 108 vd.

¹³ David West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, İstanbul, Paradigma Yayınları, 1998, s. 185.

rin bir dışa vurumu olduğunu ilk olarak ve en açık biçimde ortaya koyuşuna dikkat çekmek arzusundayız.

Nietzsche, Kantçı aklın yerine iradeyi önerir. İnsanların kendisini, kahramanlara özgü, muhteşem iradi edimler sergileyecek ahlaki özneler haline getirmesini istemektedir. Bunun anlamı köle ahlakının terk edilerek yeni bir ahlakın kurulmasıdır.

Nietzsche 'Ahlakın Soy Kütüğü Üstüne' adlı kitabında titizlikle adaleti tepkisel duygulardan ayırması, bir değer olarak adaleti tanımasına ve onun irade ile olan açık ilişkisine bağlanabilir. Tepkisel duygular alanının psikoloji ile bağlantısının açık oluşu hınç ile kıskançlık arasındaki yukarıda bahsedilen tespite paralel bir tutumdur. Eğer başkalarından daha az şeye sahip olduğumuz için hınç duyuyorsak bunun nedeni, mutlaka o başkalarının bizden daha iyi olmaları değildir. Sistemin yapısal olarak hatalarının da hıncı ortaya çıkarıcı etkisine dikkat etmek gerekir. Bu konuyu daha farklı bir bağlamda ele alan Rawls, hıncı ifade edenlerin, belli kurumların neden adaletsiz olduğunu veya açıkça kişilerin kendilerine zarar vermeyi tercih edebildikleri halleri de kapsam içine alarak, çeşitliliğe vurgu yapmıştır¹⁴.

Rawls böylece hıncın ortaya çıkışının sadece yapısal olandan değil, kişinin tutum olarak hıncı tercihinde de bağlayarak, liberal tutumun otomatik bir sonucu olmadığını göstermeye çalıştığını belirtebiliriz. Ancak özgürlük kavramına yüklenebilecek anlam çokluğu özgürlük-çıkarcı ilişkisinin değerlendirilmesinde gerek yasal korunmada ve gerekse taraf çıkarları açısından daima sübjektif farklılıklar yaratabilir. Sonuçta sorun daima "tercih/seçme" sorunudur. Sınırlar son derece belirsiz olduğundan özgürlüğe farklı anlamlar verilebilir ve çıkarın ihmal edilemeyecek bir hak oluşu" için yeterli gerekçe oluşturabilir. Aslında liberalizmin sağlam sınır çizgilerini ve itina ile belirlenmiş içeriğini sürekli olarak kaybetmesinin en önemli sebebi budur. Bu belirsizliğe liberalizmin, pragmatik temel amacının toplumsal yaşama katılanların genel olarak durumunun düzeltilmesi gibi bir amacı olmadığı da eklendiğinde durum daha da iyi anlaşılmaktadır. Liberalizmin amacı insanların durumlarını daha iyi hale getirmeyi öğrenebilecekleri bir toplumun organizasyon kurallarını ortaya koymaktadır.

Rawls'un adaleti toplumsal bağlamda en üst iyi sayısı da sorunludur. Sonuç olarak birisine hakkı olanı vermek çok olağa-

¹⁴ John Rawls, *A Theory of Justice*, Oxford, Oxford University Press, 1971, s. 533.

nüstü bir ahlaki değer ifadesi değildir. Olağandır; çünkü ötekine hakkı olanı da vermeyeceksen nasıl bir ilişkiyi öngörmektesin?

Aristoteles'in dostlar arası ilişkide temel aldığı filia (sevgi) değeri herhalde adaletten çok daha yüksek bir değer ifadesidir. Sevgi, fedakârlık ve kendi hakkı olandan birisinin lehine vazgeçebilme gibi yüksek ahlaki değerler yanında, adaletin olsa olsa asgari etik sayılması gerekir. Ancak buradan adaletin önemsiz bir değer olduğu değil, üzerinde yükselen kurucu değer olduğunu, toplumsal yaşamın bir düzen olarak devamı açısından en son sınır olduğunu ve adaletin temin edilemediği toplumsal yaşamın bir düzen olarak kabulünün mümkün olmadığını da eklemek gerekir.

KAYNAKÇA

Aral, Vecdi: *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1992.

Hartmann, Nicolai: *Ethic*, 4. Auflage, Berlin, 1962.

Işıқтаç, Yasemin: *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Adet Hukuku*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2004.

Nietzsche, Friedrich: *Aforizmalar*, Çeviren: Sedat Umran, İstanbul, Birey Yayınları, 2000.

Rawls, John: *A Theory of Justice*, Oxford, Oxford University Press, 1971.

Scheler, Max: *Hinç*, Çeviren: Abdullah Yılmaz, İstanbul, Kanat Yayınları, 2004.

Türközer, Bahir Güneş: *Toplumsal Gerçeklik Olarak Hukuk: Leon Duguit Sistematiği*, Ankara, 1996.

West, David: *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, İstanbul, Paradigma Yayınları, 1998.